

LBRIS

We know
books

OCTAVIAN SIMU

ARHITECTURĂ JAPONEZĂ VECHĂ

PAIDEIA

CUPRINS

Notă	5
Argument	7
I. Arhitectură laică	9
1. Spațiul domestic	9
a. Locuința în epoca prebudistă	9
b. Locuința după introducerea budismului	25
2. Mormintele prebudiste. Movilele funerare	76
3. Castelele	83
4. Locuința japoneză tradițională	103
5. Arhitectura grădinilor	119
II. Spațiul sacru	171
1. Arhitectura shintō-istă. Sanctuarele	171
2. Arhitectura budistă. Temple și mănăstiri	199
III. Spațiul citadin. Urbanism Extrem-Oriental	247
IV. Personalități creatoare	265
Note	277
Bibliografie selectivă	291

I. ARHITECTURA LAICĂ

1. Spațiul domestic

a. Locuința în epoca prebudistă

Este dificil să conturezi în puține cuvinte nevoia omului de a-și delimita un spațiu, un teritoriu ocrotit în care, în deplină siguranță, să-și apere existența, sănătatea, să-și asigure perpetuarea speciei, respectiv a familiei, clanului sau grupării de care aparține. Mai mult, acest spațiu asigurător a trebuit să-i ofere și aria de manifestare a nevoilor spirituale, mai precis a celor religioase, unde întâlnirea cu sacrul era absolut necesară pentru a învinge spaima de necunoscut, teama de forțele malefice, întâlnire periodică sau permanentă cu făptura supremă creatoare, istorisită în timp în mituri, în acele povestiri despre crearea lumii sale, cosmogonie variabilă de la o zonă geografică la alta, dar unitară prin nevoia structurală antropologică de a avea un sprijin în memoria difuză a oricărei societăți omenești, cea care realiza continuitatea, legătura între trecut și prezent, justificare pentru proiecții spre viitor.

Așadar, vom proceda la a defini sau a reconstitui pentru lumea insulelor japoneze, a celor două „spații” esențiale, cel laic, profan, și cel sacru, religios. Ni se pare firesc să începem cu descrierea spațiului de locuit, deoarece aria domestică este cea care a putut deveni la un moment dat, prin transformarea ei conceptuală, într-o arie religioasă. În mitologia și religia japoneză autohtonă, shintō-ismul (1), unde există o puzderie de zeități, denumite *kami*, alături de munți, ape, pomi, planete care își aveau

kami-ul lor, putea deveni zeu chiar și un om, un personaj de seamă sau un simplu strămoș al familiei, or omul devenit *kami*, își avusese locul de odihnă, de viețuire în chiar adăpostul familiei, așadar, un spațiu profan. Odată ce răposatul putea deveni *kami*, și fosta lui locuință putea să se transforme în sanctuar, în loc sacru de venerație sau de adorație pentru cei rămași în viață după el.

Printr-un efort de imaginație, sprijinit de vechile texte, de primele consemnări istorice ale Japoniei, mai degrabă un amestec de mituri cu fapte memorate preferențial, putem încerca să reconstituim felul cum au locuit primii japonezi. Abia mai târziu, după ce resursele din *Kojiki* (2) și *Nihon Shoki* (3) au oferit modeste sugestii, cercetările arheologice au izbutit să pună la îndemâna istoricilor date certe, quasiștiințifice despre societatea japoneză timpurie, despre modul de trai, de locuit, despre imaginarul proiectat asupra cerințelor religioase.

Nimic nu ne împiedică să presupunem că în insulele nipone primele încercări ale omului primitiv, preistoric, de a se adăposti, s-a făcut prin folosirea peșterilor drept locuință. În definitiv, grotele din inima munților erau mai la îndemână într-o țară brăzdată de relieful muntos decât efortul de a concepe sau a construi un adăpost. Ca „dovadă“ că așa va fi fost, avem „urma“ mitologică a acestei atitudini. E suficient să ne reamintim, din cronicile menționate mai sus, ce a făcut Amaterasu-o-mikami, Zeița Soarelui, zeitatea supremă a japonezilor în shintō-ism, atunci când un alt zeu, impetuosul Susano no mikoto, a supărat-o, jignind-o, pretinzând să stea alături de ea în regatul solar. Ea s-a retras într-o peșteră cerească, denumită de japonezi *ame no iwato*, la adăpost de orice agresiune. Peștera, așadar, ca un prim adăpost simbolic pentru orice ființă. A fost nevoie de viclenia altor zeități pentru a o convinge să îndepărteze bolovanul care acoperea gura peșterii și să iasă afară. Bolovanul, stânca folosită ca ușă protectoare, își are simbolica sa specifică asupra căreia nu stăruim. În paranteză fie spus, în același mit se mai pot identifica și alte simboluri, lesne de descifrat, ispita, curiozitatea feminină în fața unui „spec-

tacol“, dansul, ce va deveni ritual în religia shintō, executat de o profesionistă, foarte probabil o preteasă a religiei primitive, dans care va intra mult mai târziu în componența teatrului *nō* (4). În același timp, o explicație a episodului mitologic, pe măsura gândirii elementare preistorice, pentru tălmăcirea cauzelor unui fenomen natural menit să înspăimânte omul neștiutor al acelor vremuri: eclipsa de soare. Dispariția zeiței soarelui în grota muntoasă a avut drept consecință cufundarea omenirii în beznă, iar revenirea treptată a luminii, așa cum e descrisă în mit, echivalează, desigur, cu terminarea eclipsei odată cu reîntoarcerea razelor de soare benefice și risipirea spaimelor. Eclipsa de soare au fost evenimente păstrate în memoria difuză a populației ce locuia în insulele japoneze. Suportul pentru ceea ce vrem să argumentăm este faptul că, pe de o parte insulele erau locuibile, că erau chiar locuite și că strămoșii japonezilor de astăzi se protejau de ploaie, de vânt sau alte intemperii în adăposturi naturale cum ar fi stâncile suspendate, folosite drept acoperișuri sau peșterile din munți. Ele reprezentau refugiul adecvat cerințelor unei civilizații abia întrezărite, în germene. În *Nihon Shoki* este pomenit zeul Omono-nushi, mai numit și Onamuchi no mikoto, care în antologia de poezie *Manyōshū* (5) e menționat ca „zeitatea ce locuiește de multe generații în peștera din stâncă“. Încă se mai găsesc asemenea grote sau aflorimente stâncoase care par a fi fost utilizate de oamenii de la sfârșitul ultimei ere glaciare, cu 9000 de ani în urmă și până la începutul perioadei *Yayoi* (200 î.Chr. – 250 d.Chr.). Instinctiv, oamenii își căutau adăpost acolo unde seismicitatea activă din totdeauna a solului japonez pune în pericol viața la tot pasul. Aceeași seismicitate va influența conceptul arhitectural de mai târziu, așa cum vom vedea, bazat de data aceasta pe utilizarea materialelor ușoare, flexibile, neprimejdioase și lesne de manipulat, cum ar fi, bine înțeles, lemnul.

Dacă mitologia shintō ne-a furnizat un punct de sprijin pentru niște raționamente logice, trebuie să recunoaștem că nu știm cu adevărat nimic concret despre starea „locativă“ a oamenilor din

neoliticul îndepărtat. Abia evoluția de mai târziu ne va aduce primele limpeziri.

Potrivit periodizării istoriei japoneze, acceptate astăzi aproape unanim, prima epocă, numită *Jōmon*, cuprinsă între 11.000 î.Chr. și 300 î.Chr. oferă și cele mai vechi dovezi despre felul cum se adăposteau oamenii. Cercetări făcute cu carbon radioactiv, atât la Universitățile din Japonia cât și în S.U.A., au dovedit că poteria *Jōmon* datează de 9300-9400 de ani. Perioada de maximă înflorire a *Jōmon*-ului a fost atinsă pe la anul 3000 î.Chr. Se știe că în acea epocă societatea primitivă neolitică, alcătuită dintr-o populație nomadă, practica vânătoarea și pescuitul, culegea vegetale comestibile care creșteau spontan și fabrica o ceramică specială monocromă. Ceramica realizată înainte de descoperirea roții olarului avea o decorație simplă făcută prin aplicarea pe lutul moale a unor cordaje, sau sfori împletite, fie prin imprimarea rogojinei, cu neregularități și asimetrii. Motivele decorative în care predomină curbele, asemănătoare spiralelor, se regăsesc atât pe produsele olăritului cât și pe figurinele de lut ars reprezentând oameni și animale. Tocmai această ceramică, numită *jōmon* (desen realizat cu ajutorul frânghiei, *jō* = împletitură, *mon* = ornament) a dat și numele perioadei la care ne referim. Ceramica timpurie *jōmon*, rezultat al singurului meșteșug mai dezvoltat al timpului, prezintă similitudini ca formă și decorație cu vasele neolitice incizate găsite frecvent în nordul Chinei și în Manciuria, acestea din urmă fiind datate aproximativ în perioada mileniului III-II î.Chr.

La vremea aceea oamenii ignorau prelucrarea pietrei iar uneltele și armele lor erau confecționate din lemn, în primul rând, și mai rar din os, corn de animal sau scoici.

Nomadismul din perioada *Jōmon* nu excludea totuși fixarea măcar temporară a grupurilor omenești într-un anume loc, fie el mai favorabil dobândirii hranei, fie adecvat anotimpului. Poate că după anul 3000 î.Chr. primele elemente de practică agricolă ivite impunea și stabilitatea asigurată de o locuință construită în mod conștient. Cea mai veche formă concepută pentru un adăpost

temporar a fost casa de tip bordei, pe jumătate îngropată în pământ, construită simplu, dar cu oarecare eficacitate. Practic, se proceda la săparea unei gropi, de regulă circulară, mai rar de formă ovală sau dreptunghiulară, dar având marginile rotunjite. Dimensiunile ei variau ca adâncime între 50-60 cm, iar ca diametru al cercului suprafeței plane de circa 5-7 metri. Acoperișul rudimentar din paie, stuf sau ierburi, uneori înmuiate pentru a putea fi modelate mai lesnicios, trebuia să se sprijine pe un schelet format din pari sau țaruși de lemn înfipti direct în pământ. Se înțelege că asemenea pari erau confecționați din lemnul pădurilor abundente pe solul japonez (muntos și umed), nefasonat, fără nici o preocupare pentru aspectul estetic. În mod ciudat, lemnul, cu aspectul său crud, neprelucrat, avea să fie întrebuițat și mai apoi în arhitectura japoneză, iar păstrarea trunchiului de pom cât mai aproape de înfățișarea sa naturală cântărea în ochiul constructorului cât un element de frumusețe. O probă de dragoste a japonezului pentru natură. Poziția găurilor lăsate de parii de fixare oferă o anumită orientare pentru cineva care ar încerca să reconstituie forma bordeiului. Parii erau înfipti în centrul locuinței sau în jurul circumferinței și puțin distanțați de peretele de pământ, spre interior, de cele mai multe ori patru la număr, așadar într-o varietate combinatorie care dezvăluie abilitatea sau imaginația constructorului. Acoperișul sprijinit pe țaruși avea o înclinație destul de abruptă, până aproape de suprafața solului pentru a facilita scurgerea apei de ploaie. Forma lui, de cele mai multe ori era conică, în orice caz boltită. Scheletul acoperișului era alcătuit din grinzi ce porneau radial în jos, spre pământ. Două grinzi-căpriori (*gasshō*), de fiecare parte a construcției, erau legate între ele cu o altă bârnă. Se înțelege că acoperișul era prevăzut cu o spărtură pentru ieșirea fumului produs de focul făcut în vatră.

Podeaua bordeiului nu putea fi decât din pământ bătut și doar arareori pardosită cu pietre culese direct din împrejurimi, fără nici un fel de fasonare sau grijă pentru acoperirea integrală a solului. Maniera folosită în așezarea locuinței direct pe pământ,

fără nici o fundație de piatră se numește *tenchi-kongen-miya-zu-kuri* și a dăinuit multă vreme ca un principiu fundamental în arhitectura japoneză. Palatele și sanctuarele în forma lor primitivă au respectat practica străveche. Aproximativ în centrul locuinței, în podea, se afla o gaură, probabil pentru vatră.

Locuința îngropată (pe jumătate) avea un avantaj net față de orice altă încercare de adăpostire a omului preistoric sau protoistoric. Ea putea fi alcătuită repede și ușor din materiale grosolane, fără nevoia prelucrării, și asigura căldura furnizată chiar de pământul în care era săpată. Așa se explică de ce locuința *tateana*, descrisă până aici, a fost întâlnită mult mai frecvent în nordul Japoniei, în Hokkaidō și în nordul îndepărtat al insulei Honshū unde clima este evident mai rece, iar iernile sunt mult mai aspre decât în sud. Modelul de colibă pe jumătate îngropată în pământ, ca gen al „colibei de iarnă“, numită *abashiri* în Hokkaidō, tipic pentru *Jōmon*, se pare că a dăinuit în nord până în secolul al X-lea.

Adâncitura, gaura săpată în pământ, denumită în japoneză *tateana*, face ca stilul de locuință tip bordei semiîngropat să fie cunoscut în literatură ca *tateana shiki jūkyo*. Ca dovadă a eficienței locuinței-bordei din *Jōmon* stă faptul că modelul ei s-a păstrat în tradiția caselor rurale de mai târziu. Se asigura protecție satisfăcătoare, se construia repede, era „ieftină“.

Se pare că în acea perioadă populația preponderentă era una înrudită cu a *ainu*-șilor (6) de astăzi, de rasă albă, paleosiberiană. Abia mai târziu, sușa omenească migrată din insulele sudice (Polinezia, Malaiezia etc.) urma să aducă pe pământ japonez tipul de „rasă galbenă“ care avea să și câștige supremația civilizatorie prin elemente noi de cultură și printr-o asimilare parțială a populației autohtone.

În *Jōmon*-ul mijlociu s-au înregistrat aglomerații de până la 30 de locuințe, ca cele descrise mai sus, cu câteva variante posibile, așadar, ca așezări stabile ale unui rudiment de organizare socială. S-au găsit și urme de gropi ale fostelor bordeie grupate pe un soi de platformă diluviană (rămasă din pleistocen), aleasă anume, ca un loc întărit în chip natural.

Datarea bordeielor semiîngropate s-a putut face cu oarecare precizie numai după examinarea obiectelor aflate la locul respectiv, de cele mai multe ori doar cioburi ale unei poterii primitive, uneori foarte vechi, proto-jōmon.

Interesant este că locuința de tip *tateana* a continuat să fie construită și folosită de oamenii de rând, de populația cea mai săracă și până în așa numita „perioadă veche“. Se făcea simțit astfel un ecou al structurii sociale primitive, altminteri, cei din pătura socială superioară sau mai înstărită, renunțaseră la practicile preistorice și confecționau altfel de locuințe.

Arheologia este săracă în dovezi legate de bordeiul *tateana*. E și firesc să fie așa pentru că materialul de construcție (lemn, paie, stuf) era perisabil prin definiție, totuși unele situri arheologice, mai ales în Japonia centrală și răsăriteană, au urme din neolitic. S-au identificat resturi de gropi în care au fost cândva înfipti țaruși de lemn. Denivelarea solului schițează acolo un desen circular sau o formă asemănătoare a fostei adâncituri în pământ.

Aceste situri, de regulă, se află în apropierea unei surse de apă proaspătă.

Nu este lipsit de interes să menționăm că nu numai olăria *jōmon* era înrudită cu ceramica incizată din nordul Chinei, ci și locuința-bordei. Într-un cântec bine cunoscut și destul de vestit despre originea dinastiei Chou se pomenește despre populația care trăia în „gropi săpate“. Alte texte chineze timpurii amintesc despre o epocă primitivă, de început, când oamenii se adăposteau în „găuri“ sau în „cuiburi“. Cele mai vechi cronicile dinastice chineze ca, de pildă *Hou Han Shu*, mai menționează că „barbarii din nord“ își aveau locuințele îngropate. De fapt, se refereau la locuitorii teritoriului Coreei de astăzi.

Nici cronicile japoneze de mai târziu, e drept, nu sunt lipsite de informații despre locuințele îngropate sub pământ. Oamenii epocii Yamato, atunci când se refereau la aborigeni (ainu), considerându-i dușmani, îi numeau *tsuchigumo* (păianjenii pământului). În *Nihongi* se descrie o populație „barbară“, așa numiții Emishi

din răsărit, care pe la anul 300 locuiau „iarna în gropi și vara în cuiburi“. Nu e de neglijat nici amănuntul că înșiși cuceritorii, veniți din sud, s-au folosit de forma de locuință *muro*, săpată în pământ, probabil având o dimensiune mai mare. Alte detalii despre aceste *muro* nu se mai cunosc.

Evoluția societății primitive japoneze nu s-a făcut fără influențe din afară, îndeosebi cele venite de pe continentul asiatic, acolo unde elemente de civilizație, din cele mai avansate ale timpului, se manifestau în spațiul geografic chinez. În perioada pe care, potrivit cronologiei acceptate astăzi, istoricii niponi o denumesc *Yayoi*, cea care va acoperi timpul cuprins între 300 î.Chr. și 300 d.Chr., în China fusese depășită perioada bronzului și era în plină dezvoltare folosirea fierului. Practic, chinezii cunoșteau fierul încă din secolul al XIII-lea î.Chr. De altfel, China era organizată administrativ și social destul de bine; la putere se aflau împărații dinastiei Han (206 î.Chr.-220 d.Chr.), iar din punct de vedere tehnologic începuse epoca fierului. La fabricarea uneltelor, mai cu seamă a celor pentru agricultură, dar și la confecționarea armelor sau a obiectelor de cult (și de artă), în China se foloseau metalele, în primul rând bronzul și mai recent fierul. Trecerea acestei tehnologii de pe continent în insulele japoneze s-a făcut aleatoriu, dar destul de constant, în ciuda riscurilor de traversare a mărilor ce despărteau cele două teritorii, mări încărcate de primejdii la care nu puteau face față întotdeauna temerarii călători cu posibilitățile lor rudimentare de navigație.

Trebuie menționat rolul de „intermediari“ între China și Japonia aceluși timp jucat de locuitorii peninsulei coreene, o populație de tip mongoloid aflată sub influența civilizatorie a chinezilor de la sud. Se crede chiar că întreaga informație culturală adusă în Japonia de acești invadatori, cu noul lor mod de viață, a traversat strâmtoarele existente între peninsula coreeană și partea de apus a insulei Kyūshū. În esență, noutatea consta în agricultură, folosirea metalelor (arta turnării bronzului, fabricarea armelor și a oglinzilor), precum și cunoștințe privind prelucrarea pietrei. În

Nihon Shoki, de pildă, se fac mențiuni sporadice despre meșteșugari coreeni care imigrau periodic, aproximativ în secolul al IV-lea târziu, printre ei aflându-se un număr de dulgheri calificați din statul Silla (în japoneză, *Shiragi*). Ei s-au stabilit pe pământ japonez în timpul domniei lui ōjin (aprox. 380-394). Se pare că aceștia și descendenții lor ar fi devenit fondatorii corporației dulgherilor de mai târziu, așa numita *Inabe*. Este posibil ca prima generație de tâmplari coreeni să fi ridicat palate în Japonia după modelul chinez, cu turnuri, terase, decorație amplă, dar nimic din toate acestea nu s-a păstrat și nici nu a dăinuit ca idee de construcție, fiind în contrast evident cu gustul japonez pentru simplitate, austeritate și economie.

Spre deosebire de China, unde folosirea bronzului a precedat-o pe cea a fierului, în Japonia nu a existat o perioadă distinctă între utilizarea celor două metale, ele fiind în uz concomitent.

Prima cultură aflată sub amprenta folosirii metalelor în Japonia s-a numit Yayoi, după localitatea-sit arheologic de lângă Tōkyō, unde, în anul 1889, s-au descoperit vase ceramice contemporane cu epoca introducerii metalelor. Această ceramică în stil Yayoi continua, de fapt, ceramica perioadei Jōmon. Ea era destul de rafinată, cu ornamente incizate, cu linii paralele sau cu sinuoziități, având în jurul vasului un cordon perlat. Uneori forma alungită sau efilată aducea sugestii antropomorfe. Față de vasele perioadei Jōmon, tendința netă a fost spre simplificare decorativă, rezultat și al trecerii la tehnica roții olarului.

Odată cu uneltele metalice s-a impus în Japonia agricultura, cea legată de cultivarea orezului. Populația seminomadă a Japoniei, de „culegători“ și vânători, s-a confruntat cu șocul unei noi modalități de a trăi din produsele alimentare cultivate cu bună știință. Se crede, de fapt, că populația Yayoi, alcătuită în majoritate de emigranți veniți de pe continent, a dislocat populația aborigenă a insulelor japoneze sau a asimilat-o parțial. Prima expansiune chineză a avut loc sub dinastiile Chin și Han, iar trecerea spre Japonia s-a făcut la cumpăna dintre milenii, cam la începutul

primei ere după Christos. Evoluția civilizatorie lentă a dus în final la un salt al calității vieții. Se impunea traiul în grupări omeneste, în mici comunități, ce necesitau o nouă organizare bizuită pe stratificarea și ierarhizarea locuitorilor sau chiar pe apariția „claselor“ sociale. Această evoluție a dus la apariția de state miniaturale, cu câte un teritoriu propriu, restrâns, desigur, dar apărat cu înverșunare, de unde conflicte nesfârșite între căpeteniile vremii, dar și selecția treptată a celor mai puternici. Inevitabil, dispariția câte unui cârmuitor temporar aducea cu sine asimilarea micii comunități la una mai mare, cea biruitoare, sfârșind, în cele din urmă prin „coagularea“ majorității stătuțelor într-o formă quasitotală, în așa-numita țară Yamato. Yamato este denumirea unei câmpii importante, cu poziție centrală, în arhipelagul nipon.

Se intra astfel în proto-istorie, despre care cronicile de mai târziu pomeneau la modul legendar, socotindu-i pe strămoșii de atunci ca pe niște eroi în luptă cu niște dușmani mai puțin evoluți civilizator (probabil cu referință la populația ainu), pentru a-i îndepărta de pe teritoriile potrivite agriculturii mult spre zonele nordice, cu temperatură scăzută, cum ar fi insula Hokkaidō.

Felul cum populația perioadei Yayoi își afla adăpostul, pentru început, îl putem presupune a fi alegerea alternativă în funcție de anotimp. Pentru vremea rece se folosea locuința de tip bordei semiîngropat, provenită din perioada Jōmon, iar pentru anotimpul cald, de vară, se confecționa în mod rudimentar, din bambus, stuf (o varietate de stuf era provenită din ierburile numite *kaya*) și plante agățătoare, o locuință așezată direct pe pământ, de forma triunghiulară a unui fronton, asemănătoare unui cort sau unei colibe. Acest cort vegetal temporar, primitiv, era, de fapt, un bordei care nu mai avea adâncitura în pământ. În limbajul ulterior al dulgherilor, era cunoscut prin expresia *tenchi-gongen-zukuri* (construcție de tipul epocii mitologice). De la această formă de locuință, ce folosea pentru început doi stâlpi (de lemn sau de bambus) înfipti în pământ, care sprijineau în vârf o prăjină, drept